

KRIJTLIJNEN: Structurerende keuzes en elementen

Het Kaaienplan maakt in een tweede stap belangrijke structurerende keuzes die in alle verdere stappen en in toekomstige ontwerpen zullen worden meegenomen. Deze beslissingen worden samengevat in vier thema's: palimpsest, waterkering, mobiliteit en caleidoscoop.

Selecties voor de kaaien als palimpsest

De kaaien bevatten, net als een palimpsest (een herbruikbaar perkament door het wegschrappen en overschrijven van lagen tekst – sporen van oudere lagen worden goed zichtbaar onder ultraviolet licht), meerdere lagen geschiedenis. Zo behoren de archeologische sites op de kaaien en het Steen tot de oudste lagen. In een 19de-eeuwse laag vinden we de kaaimuur, de wandelterrassen, bepaalde hangars, het Noorderterras en het Loodswezen. De 20ste-eeuwse laag bevat onder andere de Sint-Annatunnel en het Zuiderterras. Deze en andere historische elementen worden geselecteerd voor zorgvuldige evaluatie. Het is niet uitgesloten dat het behoud van een bepaald element in deze evaluatie niet opweegt tegen andere keuzes in het Kaaienplan, zoals het vrijwaren van de toegankelijkheid van de rivier. Het aanmeren van allerlei schepen is en blijft de belangrijkste continue historische karakteristiek van de kaaien, en krijgt ook een plaats in de hedendaagse stedelijke context. De 21ste-eeuwse laag moet nu verbeterd en aangevuld worden, zonder daarbij de oudere lagen weg te vagen. De waterkering zal voor de 21ste-eeuwse laag wellicht het belangrijkste element zijn. Indien er extra elementen worden toegevoegd om de 21ste-eeuw te vertegenwoordigen, dient dit zeer gedoseerd te gebeuren, ook voor toekomstige generaties moeten de kaaien hun rol als palimpsest kunnen blijven spelen.

Selecties voor de waterkering

De aanpassing van de waterkering is een absolute voorwaarde voor de veiligheid van de kaaien. In de ambities van de stad en W&Z is het optrekken van de huidige betonnen waterkeringmuur van 1m35 tot de vereiste 2m25 geen optie. Daarom werkt het Kaaienplan met verschillende types van waterkering. Zo maakt een mobiele waterkering het mogelijk om dichterbij de rivier te komen, en zorgt het voor optimale riviergezichten. Een vaste waterkering kan helpen om een grens te benadrukken of een intieme plek te creëren. De combinatie van een dijk of helling met een vaste of mobiele waterkering op borsthoogte, creëert een balkon met prachtige uitzichten. Van op verhoogde dijken heb je een mooi uitzicht op de rivier en de stad. En gebouwen kunnen dienen als waterkering en als letterlijk kader voor mooie riviergezichten. Hoe verder de waterkering van de rivier wordt geplaatst, hoe meer overstroombare ruimte er op de kaai wordt gecreëerd. Hoe dichterbij de rivier, hoe meer droge kaairuimte er achter de waterkering wordt gecreëerd. Al deze vormen van waterkering bepalen in grote mate hoe de publieke ruimte er uit kan zien. Een dijk of een helling creëert andere mogelijkheden dan een vlottende ponton, een gebouw of een muur. Overstroombare publieke ruimte heeft andere mogelijkheden en beperkingen dan droge ruimte.

Basiskeuzes voor mobiliteit

In de waterkeringoplossingen van het Kaaienplan is het vermijden van een barrièrewerking tussen stad en rivier een absolute prioriteit. Om diezelfde reden worden in het Kaaienplan enkele basiskeuzes voor mobiliteit gemaakt.

Het belangrijkste principe voor mobiliteit in het Kaaienplan is dat voetgangers en fietsers veilig moeten kunnen bewegen op en langs de kaaien. Dit houdt een veilig fietspad in over de lengte van de kaaien, ruimte en oversteekbaarheid voor voetgangers, een goede aansluiting van de kaaien op het openbaar vervoersnetwerk en een evaluatie en aanpassing van het autoverkeer langs de kaaien.

Mede door de jarenlange onderbenutting van de kaaien, vormt de kaaiweg vandaag een belangrijke toegangsweg naar de oude binnenstad en worden aanzienlijke delen van de enorme kaairuimte 'op eigen risico' gebruikt als parking. Het Kaaienplan voorziet echter een rol voor de kaaien in een autoluwe binnenstad. Onder andere door het voorzien van parkeeralternatieven op strategische plaatsen.

Deze parkeervoorzieningen moeten aangesloten worden op het tramnet in het noordelijke en zuidelijke deel van de kaaien. Het centrale gedeelte van de kaaien is reeds goed bereikbaar via de tram in de binnenstad. Op termijn zou een kaaitram over de volledige lengte doorgetrokken kunnen worden. Hierbij dient dan wel rekening gehouden te worden met eenvoudige oversteekbaarheid voor voetgangers, bijvoorbeeld door de bundeling van alle verkeer in één stroom.

Een bijzonder aandachtspunt in het Kaaienplan is openbaar watervoer. Watertaxi's en waterbussen vormen een aanvulling op het openbaar vervoer op de rechteroever en een nieuwe verbinding met Linkeroever.

Keuzes voor de kaaien als caleidoscoop

Het Kaaienplan beslist om de eenvormigheid en herkenbaarheid van de kaaien te behouden en te bekrachtigen in hun functionele en vormelijke samenhang. Toch behoudt of krijgt elk deelgebied van de kaaien een eigen 'couleur locale'.

De kaaien zijn immers als een caleidoscoop, zegt het Kaaienplan. Op zich een vrij eenvoudig instrument, waardoor je toch de meest complexe variatie aan kleuren en indrukken kan zien. De kleuren en sferen van de verschillende stadswijken, de bewegingen en de tijden van het water en de rijke geschiedenis, zijn op de kaaien zo goed voelbaar net omdat ze zelf zo eenvoudig zijn. De kaaien kunnen potentieel drager worden voor datgene waar in een bepaald stadsdeel gebrek aan is: dat kan ruimte zijn, groen, rust, een betere band met de rivier, of plaats voor evenementen of cultuur. Mits een strategische selectie van deelgebieden met achterliggende stadsdelen en een duidelijke keuze voor de kaaien als één herkenbaar geheel, kan er in een derde stap op maat worden gewerkt, zonder het geheel uit het oog te verliezen.

TYPERING EN ONTWERPRICHTLIJNEN PER DEELGEBIED

Vanuit één dezelfde ontwerp houding en binnen gemeenschappelijke krijtlijnen, kan in een derde stap een typering worden uitgezet voor de verschillende deelgebieden.

Als resultaat van een samenhangende benadering van mogelijke waterkeringoplossingen en keuzes voor de wenselijke publieke ruimte, worden de vorm en locatie van de waterkering en de basisinrichting van de publieke ruimte nu samen geconcretiseerd. De gemaakte selecties voor de waterkering zijn in deze stap een praktische toolkit. De waterkeringoplossingen voor het stadscentrum en voor deelgebied Sint-Andries-Zuid, herbemiddelen kaairuimte ten voordele van – respectievelijk – de stad en de rivier. Door een mobiele waterkering dichtbij de rivier, staat de 'droge' kaairuimte aan het **stadscentrum** als een enorme stedelijke infrastructuur ter beschikking van activiteiten waar in de binnenstad geen ruimte voor is.

V.U. Christel Bogaerts, Desguinlei 33, 2018 Antwerpen

Loodswezen

Centrum

Nieuw Zuid

Rijnkaai

Petroleum-Zuid

Sint-Andries-Zuid

Droogdokken

Ter hoogte van **Sint-Andries-Zuid** creëren een dijk aan de kant van de stad en een spel van hellingen naar de rivier toe een overstroombare vrijsplaats, afgeschermd van de stad en in de ban van de rivier. **Droogdokeneiland** articuleert de noordelijke overgang van verharde kaaien in een natuurlijke oever. De keuze voor de waterkering valt op een natuurlijke dijk en hellingen. De keuze voor de publieke ruimte valt op een stedelijk, glooiend rivierpark.

Op **Petroleum Zuid** vertaalt de waterkering de zuidelijke overgang in een natuurlijke oever eveneens door een natuurlijke dijk en groen. Anderzijds optimaliseren een verhoogde aanmeerstrook en een nieuw logistiek platform de strategische ligging van Petroleum Zuid voor havenactiviteiten en binnenvaart.

Voor de deelgebieden Rijnkaai, Loodswezen en Nieuw Zuid is voornamelijk het potentieel voor ontwikkelingen bepalend. Op deze plaatsen kan gewerkt worden met waterkeringoplossingen zoals de integratie van de kering in een (nieuw) gebouw of de volledige verhoging van het maaiveld. **Rijnkaai** kan met bestaande en nieuwe gebouwen een nieuw waterfront vormen voor het aangrenzende Eilandje (zelf een stadsdeel in volle ontwikkeling). De oppervlakte van de kaaistrook laat een verhoging van het maaiveld toe. De gebouwen worden ingezet als waterkering. Het zicht op- en de toegankelijkheid van de Schelde worden gevrijwaard door keringen die door de verhoging van het maaiveld slechts op borsthoogte komen.

Ook op deelgebied **Loodswezen-Bonapartesluis** kan een gerenoveerd Loodswezen of een nieuw gebouw dienen als waterkering en ook een ruimtelijke meerwaarde betekenen.

Nieuw Zuid is een toekomstige wijk van woningen en kantoren. Vandaag is het nog een verlaten spoorwegterrein. Dat maakt economische en eenvoudige waterkeringoplossing mogelijk, namelijk de verhoging van het hele terrein, eventueel gecombineerd kering op borsthoogte. De wijk kan zo dichterbij het water gebouwd worden op het verhoogde gelijkvloers. Dwars op het water georiënteerd, voor een nog betere zichtrelatie.

KLAAR VOOR ONTWERPVOORSTELLEN

Het vierde, ontwerpmatige benaderingsniveau bevat ontwerp mogelijkheden en referentiebeelden ter illustratie van de bedoeling en de methodiek van het Kaaienplan.

Wat vandaag voorligt, is een voorontwerp-masterplan. Het definitieve Kaaienplan wordt aan het einde van het interactieve opmaakproces, goedgekeurd door de betrokken publieke actoren (gepland voor het najaar van 2009). Het Kaaienplan, eens goedgekeurd en bekrachtigd zal dan op lange termijn dienen als overeenkomst tussen de betrokken verantwoordelijken en als kader voor de uitvoering van de verscheidene deelprojecten (gepland vanaf 2011).

DAGEN VAN DE KAAIEN
19-21 MAART 2009

Leeswijzer
Kaaienplan

't Stad
is van
iedereen.

STAD ANTWERPEN

Waterwegen en Zeekanaal NV
weg van water

www.antwerpen.be
03 22 11 333

Context en achtergrond van het Kaaienplan

BEWOGEN SCHELDETRAJECT

Een bewogen ontstaans- en ontwikkelingsgeschiedenis. Een voortdurend veranderende relatie tussen stad en stroom. Het bijzondere statuut van het gebied als enorme, ongeclaimde maar intensief gebruikte ‘leegte’.

De Antwerpse verharde Scheldekaaien ontstonden aan het einde van de 19de eeuw. De Schelde werd rechtgetrokken om plaats te maken voor een kaaienstrook van bijna 7 km lang en gemiddeld 100 m breed. Delen van de binnenstad die in de weg lagen van het nieuwe Scheldetrajec, werden onteigend en gesloopt. De nieuwe kaaien werden het toneel van zware havenactiviteiten, afgesloten van de stad.

In de tweede helft van de 20ste eeuw breidden de havenactiviteiten uit naar het noorden van de stad. De Scheldekaaien bleven verweesd achter. Ook andere havengebieden en -wijken, zoals het Eilandje en het Schipperskwartier, verloren een stuk van hun betekenis en functie. Langzaam raakten deze stadsdelen verwaarloosd – vervreemd van stad en haven. Bovendien werd in 1978 de huidige betonnen waterkeringmuur van 1m35 hoog aangelegd langsheen de kaaien. De muur was één van de beschermende maatregelen uit het Vlaams Sigmaplan van 1977, maar betekende een extra vervreemdend element voor de kaaien.

Einde jaren 1980 ontstond de beweging Stad aan de Stroom vzw, die bij het stadsbestuur pleitte voor de herwaardering van de verwaarloosde stadsdelen langsheen de Schelde. De vzw organiseerde samen met het stadsbestuur een reeks culturele evenementen om het unieke potentieel van dit gebied aan te tonen. Ze organiseerde ook een internationale ontwerpwedstrijd voor een groot gebied langsheen de Schelde. Dit leverde ontwerpen op van vooraanstaande ontwerpers zoals Manuel de Solà-Morales (Eilandje en kaaien) en Toyo Ito (Nieuw Zuid en de gedempte Zuiderdokken).

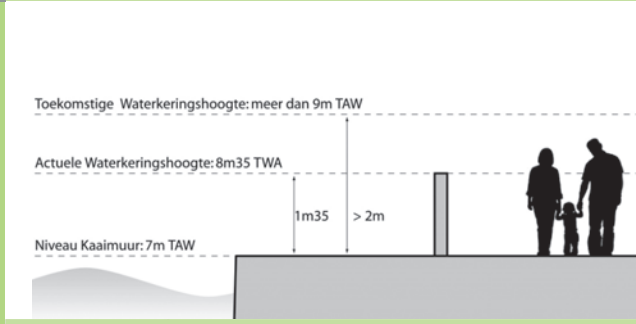

In 1994 bleek echter dat er voor zulke grootschalige lange termijnprojecten nog onvoldoende politieke draagkracht was. De ambities van Stad aan de Stroom werden voor onbepaalde tijd opgeborgen.

Maar een eenvoudige verhoging van de waterkeringmuur met 90 cm is zowel voor de stad als voor W&Z absoluut geen optie. Ze willen dan ook op zoek gaan naar creatieve en flexibele oplossingen.

In de periode waarin het nieuwe Sigmaplan werd opgesteld, werkte de stad volop aan het strategisch Ruimtelijk Structuurplan Antwerpen. Hierin werden verscheidene strategische en gebiedsgerichte stadsprojecten opgenomen die gezamenlijk bijdragen aan de lange termijnontwikkeling van de stad.

De Scheldekaaien vormen samen met andere gebieden langs de Schelde (Petroleum Zuid, Nieuw Zuid, Eilandje...) een enorm investerings- en projectgebied. De kaaien zelf beschouwt het structuurplan als de belangrijkste en grootste publieke ruimte van de stad.

OP WEG NAAR EEN MASTERPLAN

Stad en W&Z bundelen hun krachten en ambities in een Kaaienplan.

De stad en W&Z zoeken nu samen naar oplossingen voor een drievoudige probleemstelling: de aanpassing van de waterkering, de stabilisatie van de historische kaaimuur (al bij de aanleg eind 19de eeuw doken stabiliteitsprobleem en op) en de vernieuwing van de publieke ruimte. Om de samenwerking voor dit enorme project in goede banen te leiden, is er nood aan een overkoepelend en integrerend masterplan.

Via de procedure van de Open Oproep van de Vlaams Bouwmeester selecteerden de stad en de Vlaamse overheid de tijdelijke vereniging rond het Portugese landschapsbureau PROAP en het Vlaamse architectenbureau WIT om een masterplan uit te werken. De ontwerpers beschouwen de nodige aanpassingen aan de waterkering als een unieke kans om de kaaien te vernieuwen als veilig en kwalitatief publiek domein. Bovendien is het de gelegenheid bij uitstek om het bijzondere statuut van de kaaien voor eens en voor altijd te bevestigen en te bestendigen. PROAP kreeg de opdracht om een ‘Kaaienplan’ op te maken waar de stad, de Vlaamse overheid en andere betrokken partijen zich in kunnen vinden. De opdracht was niet het maken van een eindontwerp, maar een toetsingskader voor de ruimtelijke ontwikkeling van de kaaien. Bijkomend moesten de timing en financieringspistes voor de heraanleg van de kaaien onderzocht worden. Het Kaaienplan zal op lange termijn gelden als referentiekader en vormt hiermee ook de basis van alle afspraken tussen alle betrokken publieke partijen.

Het opstellen van het Kaaienplan is noodzakelijkerwijs een iteratief en interactief proces op zich. Verscheidene interactiemomenten tussen de opstellers van het Kaaienplan en de betrokken overheden, moeten leiden tot een definitief goedgekeurd Kaaienplan.

Opzet en werkwijze van het Kaaienplan

Het Kaaienplan moet nu reeds belangrijke en dringende keuzes maken over de toekomst van de kaaien.

Het plan moet als het ware op zoek naar de ‘ziel’ van de kaaien. En naar manieren en voorwaarden om deze te behouden, beschermen en versterken bij de heraanleg. De gewenste publieke ruimte en de waterkering zijn hierbij prioritair en onderling afhankelijk.

Het Kaaienplan selecteert in vier benaderingsniveaus of ‘stappen’ reeds aanwezige en gewenste eigenschappen van de kaaien voor behoud of verbetering bij de heraanleg. De waterkering wordt gelijktijdig onderzocht en geïntegreerd als voorwaarde voor - en structurerende vormgever van het publiek domein. Het gewenste publiek domein bepaalt op haar beurt de randvoorwaarden voor de waterkering. Bij elke stap worden de ontwerprichtlijnen concreter, maar ook flexibeler toe te passen.

De eerste stap, op het ‘conceptuele’ niveau, omvat de ontwerpouiding (visie, rol en functies) die aan de basis van het Kaaienplan ligt en heeft het meest bindende karakter. Stap twee bevat structurerende keuzes en elementen die vorm geven aan fundamentele krijtlijnen. Binnen deze krijtlijnen worden in de derde stap typologische ontwerprijtlijnen (karakter en vorm) uitgewerkt, die in de ontwerpase zowel houvast als flexibiliteit moeten bieden. De vierde stap illustreert deze methodiek aan de hand van mogelijke ontwerpmatige uitwerkingen – vanuit de ontwerpouiding uit de eerste stap, binnen de krijtlijnen uit de tweede stap en op basis van de typologie uit de derde stap.

ONTWERPHOUDING: de kaaien zijn van niemand en van iedereen

In de eerste stap doet het Kaaienplan een aantal algemene uitspraken over de meest waardevolle eigenschappen van de kaaien. Het behoud en de bestendiging van deze eigenschappen geldt voor het hele projectgebied en moet in alle ontwerpvoorstellen onvoorwaardelijk gegarandeerd worden.

De kaaien vormen één dynamisch stedelijk landschap met aan de ene kant de beweging van de rivier en aan de andere kant het bruisende stadsleven.

Ze zijn ook een tussenterm. Een tussen-ruimte tussen stad en stroom en een ‘decompressieruimte’ waar de stedeling op adem komt. Een plaats waar je ‘tussentijd’ doorbrengt, weg van het hectische stadsleven.

De kaaien vormen ook een toegangspoor en een overgangzone. In de breedte zijn de kaaien een poort tussen stad en rivier. In de lengte volgen ze de overgangen tussen verscheidene stadswijken. Symbolisch vormen ze een poort tussen heden en verleden.

De kaaien zijn een historisch monument. Je kan op de kaaien sporen zien van het verleden als haven. Gebouwen, loodsen en hangers, sluizen, dokken, kranen en kraansporen getuigen van het rijke verleden van de kaaien. Maar ook aanmerende boten maken een belangrijk deel uit van de monumentaliteit van de kaaien.

De kaaien vormen duidelijk één groot geheel. Vooral de kasseien van het kaaioppervlak en de oude blauwstenen kaaimuur zorgen ervoor dat de kaaien als herkenbaar zijn als een geheel. Maar ze moeten ook goed herkenbaar en uitnodigend zijn als publieke ruimte. Dat is vandaag op sommige plaatsen niet het geval.

De kaaien vormen vooral ook de meest bijzondere publieke ruimte van de stad en verdienen het om hierin bevestigd te worden. Door hun eigenheid, hun maat, en hun unieke positie tussen stad en rivier, ontsnappen de kaaien aan de eenduidige definieerbaarheid van de andere formele publieke ruimtes in Antwerpen.

De kaaien zijn van niemand en iedereen, niets en alles kan er. Op de kaaien ben je vrij. Je kan er wandelen, joggen, fietsen en spelen. Je kan er naar grote en kleine evenementen gaan. Of je kan er helemaal alleen even uitwaaien. Op de kaaien voel je de sfeer van de aanpalende stadswijken, de sfeer van de rivier, kortom, de unieke sfeer van de stad.